

جامعه المصطفی العالمیه

مجتمع آموزش عالی فقه

مدرسه عالی فقه و اصول

رساله علمی دوره دکتری رشته فقه اسلامی

رابطه بین زکات و مالیات در دولت اسلامی

از منظر فقه مذاهب اسلامی

استاد راهنما

حجت الاسلام والمسلمین علی سائلی (زید عزه)

استاد مشاور

حجت الاسلام والمسلمین حسن آقا نظری (زید عزه)

دانش پژوه:

اصغر متین پور

۱۳۹۸

سلامت و رفاهیت

تأییدیه

رابطه بین زکات و مالیات در دولت اسلامی

از منظر فقه مذاهب اسلامی

❖ مسئولیت مطالب مندرج در این رساله به عهده نویسنده است.

❖ هرگونه استفاده از این رساله با ذکر منبع بلاشکال است و نشر آن در

داخل کشور منوط به اخذ مجوز از جامعه المصطفی (ص)العالمیه است.

تقدیم:

این اثر ناچیز را به آستان مقدس حضرت فاطمه الزهرا (سلام الله علیها) تقدیم می‌کنم به امید آنکه خداوند متعال آن را سبب
آموزش حقیر قرار دهند.

تقدیر و سپاس

شکر شایان نثار ایزد منان که توفیق را رفیق راهم ساخت تا این رساله را به پایان برسانم.

جا دارد به پاس زحمات:

استاد فاضل و دانشمند حجه الاسلام و المسلمین سائلی که باراهنمایی و ارشادات مفید و سازنده خود مرا در تدوین این رساله یاری نمودند؛

و همچنین استاد فاضل و دانشمند حجه الاسلام و المسلمین حسن آقانظری که با مشاوره و ارشادات خود مرا در تدوین این رساله یاری نمودند؛

و مدیریت و برنامه‌ریزی مفید مسئولین جامعه المصطفی العالمیه؛

دلسوزی‌ها و دعا‌های خالصانه پدر و مادرم؛

همراهی، گرمابخشی و صبوری خانواده‌ام؛

تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده رساله

یکی از مباحث مهم در اقتصاد اسلامی تعیین رابطه بین مالیات‌های اسلامی مثل زکات و مالیات متعارف دولت‌ها است. زکات یکی فروع دین اسلام و از ارکان مهم دوام و بقای جامعه اسلامی به شمار می‌رود این موضوع در مذاهب اسلامی مورد توجه قرار گرفته و شقوق مختلفی پیدا کرده است این تحقیق که با استفاده از روش کتابخانه‌ای منابع را بررسی نموده و به روش اجتهادی به تطبیق و تحلیل پرداخته است سعی کرده است رابطه‌ی بین زکات و مالیات در دولت اسلامی را از نظر فقه مذاهب اسلامی بررسی کند و طی آن به تعریف زکات و مالیات و دلایل مربوط به تفاوت‌ها و جواز یا عدم جواز جایگزینی زکات و مالیات در دیدگاه علما و اندیشمندان مذاهب اسلامی مطرح و نتیجه‌گیری می‌کند و با توجه به سرشت اجتماعی بودن اصل و جوب زکات به‌عنوان حکم اولی تکلیفی، نویسنده احتمال ولایی بودن تطبیق زکات بر مصادیق در قبال سایر احتمالات را تقویت نموده، و تطبیق زکات بر موارد نه‌گانه مشهور را، از شئون حاکمیتی و ولایی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌دانشسته، و این احتمال را، راه‌حل مناسبی برای رفع اختلاف روایات در مورد تغییر مصادیق زکات در زمان سایر ائمه‌علیهم‌السلام، از میان سایر احتمالات به شمار آورده است. با توجه به تعمیم شأن حاکمیتی پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله و ائمه معصومین علیهم‌السلام بر اساس مبنای ولایت فقیه به فقیه جامع‌الشرایط می‌توان ادعا نمود که در صورت صلاح‌دید ولی فقیه و حاکم اسلامی، می‌توان مالیات‌هایی که در حکومت اسلامی گرفته می‌شود را نیز به‌عنوان یکی از مصادیق جدید زکات، بر مصادیق نه‌گانه که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله قرار دادند، افزود و احکام و آثار مترتب، بر زکات را به این مالیات‌ها، مترتب ساخت. شایان‌ذکر است با توجه به حکم حکومتی دانستن تطبیق زکات بر موارد، تغییر مصادیق را در جانب زیادی نه نقصان مورد پذیرش واقع می‌شود و هیچ نوع تغییری در موارد نه‌گانه مشهور که توسط پیامبر اکرم جعل و قرارداد شده است، مقبول نظر نویسنده نخواهد بود..

واژگان کلیدی: زکات - مالیات - دولت اسلامی - رابطه

فهرست

فهرست	أ
۱) مقدمه	۱
۲) ضرورت بحث	۲
۳) فرضیه	۲
۴) روش گردآوری اطلاعات	۳
۵) قلمرو تحقیق	۳
۶) سؤال اصلی	۳
۶-۱) سؤالات فرعی	۳
۷) هدف:	۳
۸) پیشینه تحقیق	۳
۹) نظریه پردازی یا نوآوری تحقیق	۴
فصل اول: مفاهیم و کلیات	۵
۱-۱) مفاهیم	۶
۱-۱-۱) مفهوم زکات	۶
۱-۱-۲) تعریف دولت	۱۶
۱-۲-۱) تعریف حقوقی:	۱۶
۱-۲-۲) تعریف فلسفی:	۱۷
۱-۲-۳) تعریف سیاسی:	۱۷
۱-۳-۱) تعریف مالیات	۱۷
۱-۴-۱) تعریف دولت اسلامی	۱۸
۲-۱) کلیات	۲۰
۱-۲-۱) اقسام وجوه شرعی در فقه اسلامی	۲۰
۲-۲-۱) اقسام مالیات:	۲۶
فصل دوم: ماهیت زکات و مالیات و تفاوت‌های آن‌ها در فقه اسلامی	۳۱
۱-۲) ماهیت زکات	۳۲
۱-۲-۱) بررسی و تحلیل درونی ماهیت زکات	۳۲
۱-۲-۲) بررسی و تحلیل ماهیت زکات به واسطه پیامدهای آن:	۳۴
۲-۲) ماهیت مالیات	۳۹
۱-۲-۲) قانون توافق و قرارداد دو طرفه	۳۹
۳-۲) تفاوت بین زکات و مالیات در فقه اسلامی	۴۴

۴۴	۱-۳-۲. تفاوت در عبادی بودن زکات برخلاف مالیات
۵۲	۲-۳-۲. تفاوت زکات و مالیات
۵۲	۱-۲-۳-۲. تفاوت در اهداف و مقاصد
۵۳	۲-۲-۳-۲. تفاوت در تعیین میزان نصاب و مقادیر
۵۵	۳-۲-۳-۲. تفاوت در نوع نگرش در دهنده زکات و مالیات
۵۷	فصل سوم: دیدگاه جواز جایگزینی مالیات از زکات در مقام اداء و مصرف
۵۸	۱-۳. ادله جواز جایگزینی در مقام اداء و مصرف
۵۸	۱-۱-۳. دلیل اول بر جواز جایگزینی زکات و مالیات
۵۸	۱-۱-۳. وحدت ماهیت و غرض
۶۴	۲-۳. زکات نزد اهل سنت
۶۶	۳-۳. اجبار در پرداخت زکات و مالیات
۶۸	۴-۳. کلمات فقهای شیعه و اهل سنت در الزام به ادای زکات
۶۸	۴-۳. ادله مشهور نسبت به جواز اجبار در زکات
۷۱	۵-۳. ادله اجباری بودن مالیات
۷۲	۶-۳. کیفیت استدلال به وجوه چهارگانه مذکور
۷۷	۲-۱-۳. دلیل دوم بر جایگزینی زکات و مالیات
۸۱	۳-۱-۳. اثبات اصل مدعا (حکم حکومتی یا غیرحکومتی بودن زکات)
۹۷	۸-۳. نقد وارد بر دیدگاه جواز جایگزینی مالیات از زکات
۱۰۵	فصل چهارم: دیدگاه عدم جواز جایگزینی مالیات از زکات در مقام اداء و مصرف
۱۰۶	۱-۴. ادله عدم جواز جایگزینی مالیات از زکات در مقام اداء و مصرف
۱۰۶	۱-۱-۴. روایاتی که از عشرگیری نهی کردند:
۱۱۱	۲-۱-۴. روایات مربوط به سوگند دروغ برای فرار از مالیات
۱۱۳	۳-۱-۴. احادیثی دال بر منحصر بودن حقوق مالی در زکات
۱۱۷	۲-۴. نقد و بررسی ادله عدم جواز
۱۱۷	۱-۲-۴. نقد احادیث نهی از مالیات (عشر):
۱۲۷	۳-۲-۴. نقد و بررسی احادیثی دال بر جواز سوگند دروغ
۱۲۷	۳-۴. نقد احادیثی دال بر عدم حقوقی غیر از زکات
۱۳۶	فصل پنجم: دیدگاه تفصیل در جایگزینی مالیات از زکات در مقام اداء و مصرف
۱۳۷	۱-۵. ادله تفصیل در جاگزینی مالیات از زکات در مقام اداء و مصرف
۱۳۹	۱-۱-۵. دلیل اول بر تفصیل در جاگزینی مالیات از زکات
۱۴۲	۲-۱-۵. دلیل دوم بر تفصیل در جاگزینی مالیات از زکات:

- ۱-۳-۵ ثمره بحث بنابر قول به تفصیل در جاگزینی مالیات از زکات ۱۴۴
- ۲-۵ نقد و بررسی ادله تفصیل در جاگزینی مالیات از زکات ۱۴۵
- ۳-۵ نقد دلالت روایات بر قول به تفصیل: ۱۴۶
- فصل ششم: ارزیابی و مقایسه ۱۴۷
- ۱-۶ بررسی روایات وارده در رابطه با متعلق زکات از حیث اختلاف موجود در آن ۱۴۸
- ۱-۱-۶ راه‌حل‌های ممکن در رابطه با اختلاف در روایات ۱۴۸
- ۲-۱-۶ نقد کلام شیخ مفید و شیخ طوسی: ۱۴۹
- ۳-۱-۶ نقد کلام صاحب حدائق: ۱۵۲
- ۲-۶ پیشینه تاریخی نظریه مختار: ۱۵۵
- ۲-۶ جایگاه فقهاتی یونس در میان اصحاب ۱۵۶
- ۴-۶ اثرپذیری کلینی از یونس بن عبد الرحمن ۱۵۹
- ۵-۶ ادله نظریه مختار: ۱۶۰
- ۶-۶ دلیل بر وجود احکام غیر ثابت و متغیر: ۱۶۴
- ۷-۶ منافات نداشتن جواز مالیات، هم زمان با وجوب زکات ۱۶۷
- پیوست ۱۶۹
- ۱-۷ میزان ارتباط زکات با مالیات بر اساس مذاهب پنجگانه ۱۶۹
- ۱-۱-۷ مذهب حنفیه: ۱۶۹
- ۲-۱-۷ مذهب مالکیه، شافعیه و حنابله ۱۶۹
- ۳-۱-۷ فقهای امامیه: ۱۷۰
- فهرست منابع ۱۷۱

۱) مقدمه

زکات یکی از فروع دین اسلام است. در تعدادی از آیات قرآن زکات دادن پس از اقامه نماز به عنوان نشانه ایمان و عامل رستگاری شمرده شده است. که این نشان از اهمیت زکات در دین اسلام است. و در شریعت‌های قبلی نیز به عنوان یک توصیه اخلاقی و نه واجب شرعی وجود داشته است حضرت عیسی علیه السلام در گهواره به سخن آمد و گفت: «أوصانی بالصَّلوة و الزَّكَاة»^۱ خداوند مرا به نماز و زکات سفارش نموده است حضرت موسی علیه السلام خطاب به بنی اسرائیل فرمود: «اقیموا الصَّلوة و اتوا الزَّكَاة»^۲ نماز به پا دارید و زکات دهید قرآن درباره حضرت اسماعیل علیه السلام می‌فرماید: «کان یأمر أهله بالصَّلوة و الزَّكَاة»^۳ او خانواده‌اش را به نماز و زکات فرمان می‌داد

درباره عموم پیامبران نیز آمده است «جعلناهم ائمةً یهدون بأمرنا و أوحینا الیهم فعل الخیرات و اقام الصَّلوة و ایتاء الزَّكَاة»^۴ آنان به فرمان ما مردم را هدایت می‌کردند و ما انجام کارهای نیک و به پا داشتن نماز و پرداخت زکات را به آنان وحی کردیم بر اساس آیه «و ما أمرنا الا لیعبدوا الله... و یقیموا الصَّلوة و یؤتوا الزَّكَاة و ذلك دین القیمة»^۵ نیز، در تمام ادیان آسمانی، قرین و همتای نماز، زکات بوده است مرحوم علامه طباطبایی در مبحثی پیرامون زکات می‌فرماید: هر چند قوانین اجتماعی به صورت کاملی که اسلام آورده، سابقه نداشته، لکن اصل آن ابتکار اسلام نبوده است. زیرا فطرت بشر به طور اجمال آن را درمی‌یافت. لذا در آیین‌های آسمانی قبل از اسلام و قوانین روم قدیم، جسته و گریخته چیزهایی درباره اداره اجتماع دیده می‌شود و می‌توان گفت که هیچ قومی در هیچ عصری نبوده، مگر آن که در آن حقوقی مالی برای اداره جامعه رعایت می‌شده است. زیرا جامعه هر جور که بود در قیام و رشدش نیازمند هزینه مالی بوده است.^۶

حال در رابطه با زکات می‌توان از جهات مختلف بحث کرد زیرا بحث پیرامون زکات بسیار گسترده است یکی از جهات بحث در رابطه با زکات که زاینده عصر متأخر است و جزء مسائلی است که قدما

۱ سوره مریم، آیه ۳۱

۲ سوره بقره، آیه ۴۳

۳ سوره مریم، آیه ۵۵

۴ سوره انبیاء، آیه ۷۳

۵ سوره بینه، آیه ۵

۶ تفسیر المیزان، ج ۹، ص ۴۰۸.

پیرامون آن بحث نکرده‌اند و علت آن نیز می‌تواند این باشد که در زمان‌های متقدم حکومت به صورت رسمی به دست فقیهان نبوده است.

امروزه در حکومت اسلامی با اموال کثیری که غیر از موارد نه گانه متعلق زکات است روبرو هستیم به گونه‌ای که این موارد نه گانه بخش بسیار قلیلی از سرمایه یک کشور را شامل می‌شود ما در عصری زندگی می‌کنیم که برج‌ها و ساختمان‌های بلندی به قصد اجاره دادن و بهره‌برداری ساخته می‌شود و کارخانه‌های بزرگ و دستگاه‌ها و تجهیزات متنوعی را بشر به خدمت گرفته است در این عصر سرمایه‌ها و اموال منقول و غیرمنقولی چون کشتی‌ها، ماشین‌ها، هواپیماها، هتل‌ها، چاپخانه‌ها و شرکت‌های تجاری و صنعتی و غیر این‌ها پا به عرصه اقتصاد نهاده و دارندگان آن‌ها از طریق کرایه دادن یا تولیدی‌های حاصل از آن‌ها صاحب منافع و سودهای کلانی می‌گردند حال سؤال مطرح در این مورد این است که آیا به درآمد و حقوق کلان این‌ها زکات تعلق می‌گیرد یا نه؟ آیا متعلق زکات فقط امور نه گانه مربوط به زمان پیامبر است و آن یک حکم ثابت می‌باشد؟ آیا برای این سؤال و تحلیل اساس و مبانی فقهی روایی وجود دارد در عصری که در آن زندگی می‌کنیم مالیات‌هایی به صورت ویژه یا عمومی یا به صورت‌های نسیبی یا تصاعدی توسط حکومت بر توده مردم تحمیل می‌گردد و درآمدهای حاصل از آن صرف مخارج عمومی دولت و تحقق برخی اهداف اجتماعی می‌گردد سؤال این است که آیا میان این گونه مالیات‌ها و زکات رابطه‌ای وجود دارد؟ چه تفاوت‌هایی و اشتراکاتی - از حیث اهداف و اصول، مصدر، و موارد مصرفی بین این دو وجود دارد؟

۲) ضرورت بحث

با توجه به تغییر و از بین رفتن بعضی از مصادیق زکات در زندگی کنونی جامعه اسلامی، و تأمین نشدن اداره جامعه اسلامی، نسبت به سایر مصادیق زکات، بررسی این احتمال، می‌توان راهکار شرعی مناسبی برای حل مشکل مذکور به شمار آید و تقویت‌کننده حاکم اسلامی در راه تعالی جامعه اسلامی به حساب آید.

۳) فرضیه

در این تحقیق ثابت می‌کنیم در دولت اسلامی رابطه عینی بین زکات و مالیات در جانب زیادی وجود دارد و می‌تواند از جهت متعلقات و متصدی و موارد مصرف و غیر آن باهم مغایرت نداشته باشد.

۴) روش گردآوری اطلاعات

روش گردآوری اطلاعات در این رساله روش کتابخانه‌ای و استفاده از نرم‌افزارهای نور و همچنین رجوع به مقالات علمی است.

۵) قلمرو تحقیق

قلمرو تحقیق از نظر بازه‌ی زمانی از زمان طلوع اسلام تا عصر حاضر مطرح است؛ و از نظر اسلامی نیز تحت قلمرو اسلام و کشورهای مسلمان قابل بررسی است.

۶) سؤال اصلی

از نظر فقه مذاهب اسلامی بین زکات و مالیات در دولت اسلامی چه رابطه‌ای وجود دارد؟

۶-۱) سؤالات فرعی

- مراد از زکات، مالیات، دولت اسلامی و رابطه چیست؟
- ماهیت زکات و مالیات چیست؟ و تفاوت آن‌ها کدام است؟
- ادله جواز جایگزینی مالیات از زکات در مقام ادا و مصرف چیست؟
- ادله عدم جایگزینی مالیات از زکات در مقام ادا و مصرف چیست؟
- ادله تفصیل در جایگزینی مالیات از زکات در مقام ادا و مصرف چیست؟

۷) هدف:

هدف اصلی نوشتار، ارائه راهکاری شرعی برای حاکم و ولی فقیه جامعه اسلامی برای برون‌رفت از مشکل اداره جامعه اسلامی با بررسی رابطه بین زکات و مالیات در دولت اسلامی می‌باشد.

۸) پیشینه تحقیق

فقیهان و دانشمندان اسلامی در کتاب‌های تخصصی و فقهی خود به بیان مباحث زکات و مالیات به صورت جداگانه بحث کرده‌اند اما در خصوص ارتباط بین این دو کمتر سخن گفته‌شده و قلم‌زده شده است. از جمله دانشورانی که در خصوص ارتباط بین این دو مقوله، دارای تألیف می‌باشند، را می‌توان به آیت‌الله منتظری در فقه الدوله الاسلامیه و جناب قرضاوی در کتاب فقه الزکاه و همچنین دو مقاله‌ای از آیت‌الله مؤمن و علامه جعفری در مجله فقه اهل بیت (علیهم‌السلام) نام برد.

۹) نظریه پردازی یا نوآوری تحقیق

تحقیق و بررسی شایسته در رابطه بین زکات و مالیات، با رویکرد حکومتی و اجتماعی به صورت مفصل از سوی محققین و دانشوران اسلامی صورت نگرفته است. تلاش نویسنده در این نوشتار برای پیدا کردن راه حل برون رفت از مشکل اداره جامعه اسلامی با بررسی این احتمال می باشد.

فصل اول: مفاهیم و کلیات

مفاهیم

مفهوم زکات

مفهوم دولت

مفهوم مالیات

مفهوم رابطه

مفهوم دولت اسلامی

کلیات

اقسام وجوه شرعی در فقه اسلامی

اقسام مالیات

اقسام رابطه

۱-۱) مفاهیم

۱-۱-۱) مفهوم زکات

۱-۱-۱-۱) زکات در لغت

زکات در لغت به معنای تطهیر و رشد کردن معنا شده است. فراهیدی در معنای زکات می‌نویسد: «زکات مال پاک کردن آن است و جمله «زکا الزرع یزکو زکاء» به معنای رشد کردن کشتزار و محصولات است»^۱، ازهری نیز در تهذیب اللغه می‌گوید: «زکات مال یعنی تطهیر مال»^۲. همچنین ابن منظور نیز این سخن را ذکر کرده است و می‌گوید: هنگامی که فردی نسبت به مال خود ادای زکات می‌کند می‌گویند زکات را پرداخت و در پایان می‌گوید قول خداوند در سوره توبه «وَتَزَكِّيهِمْ بِهَا...» به معنای تطهیر می‌باشد.^۳ قیومی در مصباح المنیر می‌نویسد: «زکاء به مد به معنای رشد و زیاده می‌باشد که بر وزن قعد می‌باشد و باب افعال آن نیز به همین معنا می‌باشد و آنچه را که از مال خارج می‌شود زکات گویند چون به آن امید رشد زیادی می‌رود»^۴.

در کتاب معجم الوسیط آمده: «زکات در لغت به معنی افزون شدن یا زیاد شدن و مصدر آن «زکا» می‌باشد. هرگاه چیزی زیاده گردد گویند: «زکالشیء» و اگر شخص به اصلاح گراید و نیکو گردد نیز همین واژه را برای او به کار می‌برند. بدین ترتیب واژه‌ی «زکات» مفاهیمی چون: برکت، رشد و افزون شدن، پاکی و اصلاح را در برمی‌گیرد»^۵.

ابن فارس در تعریف «زکی» می‌نویسد: «زاء و کاف و حرف عله، از حروف اصلی این کلمه‌اند که بر نماء و زیادتی دلالت می‌کند»^۶

۱. «الزُّكُوتُ: جمع الزُّكَاةِ. [و الزُّكَاةُ] زَكَاةُ الْمَالِ وَ هُوَ تَطْهِيرُهُ. زَكَّى يُزَكِّي تَزْكِيَةً، وَ الزُّكَاةُ: الصَّلَاحُ. تَقُولُ: رَجُلٌ زَكِيٌّ [تَقِيٌّ]، وَ رَجَالٌ أَزْكَيَاءُ أَتْقِيَاءُ؛ وَ زَكَا الزَّرْعُ يُزَكُّو زَكَاءً: أَزْدَادٌ وَ نَمَا، وَ كُلُّ شَيْءٍ أَزْدَادٌ وَ نَمَا فَهُوَ يُزَكُّو زَكَاءً». خليل بن احمد فراهیدی، كتاب العين؛ ج ۵، ص ۳۹۴.

۲. «قال الليث: الزُّكَاةُ: زَكَاةُ الْمَالِ، وَ هُوَ تَطْهِيرُهُ، وَ الْفِعْلُ مِنْهُ: زَكَّى، يُزَكِّي، تَزْكِيَةٌ...». الأزهري، محمد بن احمد، تهذیب اللغه، ج ۱۰، ص ۳۱۹.

۳. «الزُّكَاةُ: زَكَاةُ الْمَالِ مَعْرُوفَةٌ، وَ هُوَ تَطْهِيرُهُ، وَ الْفِعْلُ مِنْهُ: زَكَّى، يُزَكِّي، تَزْكِيَةٌ: إِذَا أَدَّى عَنِ مَالِهِ الزُّكَاةَ... - إِلَى أَنْ قَالَ: وَ قَوْلُهُ تَعَالَى: ... وَ تَزَكِّيهِمْ بِهَا... (التوبة، ۹: ۱۰۳) قَالُوا: تَطَهَّرْهُمْ بِهَا...». محمد بن مكرم ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۵۸.

۴. احمد بن محمد قیومی، المصباح المنیر، ج ۱، ص ۳۰۱.

۵. ابراهیم مصطفی و دیگران، المعجم الوسیط، ج ۱، ص ۲۹۸.

۶. «الزاء و الكاف و الحرف المعتل أصل يدل على نماء و زیادة». احمد بن فارس زکریا ابوالحسین، معجم المقاییس اللغه، ج ۳، ص ۱۷.

در لسان العرب آمده است: زکات در لغت دربرگیرنده‌ی مفاهیمی چون: پاکی، رشد و زیاده شدن، برکت و ستودن است و تمامی این مفاهیم در قرآن و حدیث به کاررفته است.^۱ راغب اصفهانی اصل زکات را به معنای رشد و فزونی دانسته که از برکت دادن خدای تعالی حاصل می‌شود و در آن امور دنیوی و اخروی هر دو در نظر گرفته می‌شود.^۲

از مجموعه اقوال مذکور به دست می‌آید که معنای لغوی زکات، طهارت و رشد کردن است و شاید بتوان گفت که طهارت زمینه رشد است زیرا در گیاهان نیز بدیهی است تا زمانی که محصولات زراعی را از گیاهان هرز یا هر آنچه موجب تباهی یا مانع رشد آن می‌گردد عاری نسازیم این محصولات رشد نکرده و افزون نخواهد شد. در این مورد وقتی می‌گوییم: «زکی الزرع» مراد ما پاک‌سازی محصولات از گیاهان هرز و سایر انگل‌ها است پس در واقع «زکات» را به معنی طهارت و پاکی به کار می‌بریم؛ و به تبع آن رشد زیادی نیز به دنبال آن می‌آید. همان‌گونه که بعضی به این نکته اشاره کرده‌اند.^۳

در صدر اسلام واژه زکات، در عموم انفاقات مالی اعم از صدقه مستحب و واجب بکار می‌رفته است و بعد از نزول آیه‌ی زکات و در اثر کثرت استعمال مسلمین، در همین واجب غلبه پیدا کرده است. و در شرع نیز به ملکیت در آوردن مال مخصوصی با شرایط مخصوص برای مستحقین آن مال است و معنای آن این است که کسانی که مالشان به نصاب خاصی برسد، باید مقدار خاصی از آرا به فقرا تملیک کنند.

۱-۱-۲ معانی زکات در اصطلاح فقه:

زکات در اصطلاح شرعی عبارت است از میزان معینی از مال که خداوند برای رفع نیازهای افراد مستحق فرض گردانیده و البته به‌صرف تفکیک این مقدار از مال نیز زکات اطلاق شده است.

شیخ طوسی در مبسوط^۴ و همچنین ابن ادریس در کتاب سرائر در تعریف زکات می‌گویند: زکات در لغت به معنای نمو است و زمانی که گفته می‌شود «زکا الزرع» که آن زرع نموی داشته باشد و هنگامی که

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۴: ص ۳۵۸.

۲. حسین بن محمد راغب اصفهانی، ص ۳۸۰.

۳. قرضای، یوسف، کتاب الزکاه، ج ۱

۴. محمد بن حسن طوسی، المبسوط فی فقه الإمامیه، ج ۱، ص ۱۹۰.

فردی زوج شده باشد گفته می‌شود «زکا الفرد» و همچنین گفته شده است زکات به معنای تطهیر نیز می‌آید و لذا در شرع به اخراج بعض از مال، زکات گویند به خاطر این که برگشت آن به زیاد شدن ثواب است ایشان این معنا - تاویل - را متفرع بر این می‌دانند که معنای لغوی زکات نمو و زیادت باشد و بعد از آن از قول دیگر - که آن را با فعل مجهول قیل ذکر کرده است - که معنای زکات را در لغت به تطهیر ترجمه کرده است. مناسبت این معنا را در شرع این گونه نقل می‌کند که به اخراج مال در شرع زکات گویند چون که مابقی مال پاک می‌باشد و اگر زکات آن مال داده نمی‌شد آن مال حرام می‌بود و پاک و حلال نمی‌بود چون قبل از اخراج زکات حق مساکین در آن وجود دارد ایشان معنای لغوی دوم و تحلیل آن را به قیل نسبت می‌دهد.^۱ محقق حلی در کتاب خویش بعد از بیان معنای لغوی زکات که همان زیاده و نمو و تطهیر است، می‌نویسد: زکات در شرع اسم و عنوانی است برای یک حقی که در مال، واجب می‌باشد و در وجوب آن نصاب و حد معینی لازم است و آن را بدین نام معنون کرده‌اند چون به وسیله زکات دادن ثواب زیاد می‌شود و مال از حق مساکین پاک می‌شود و دهنده زکات از گناه پاک می‌شود.^۲

۱-۱-۱-۳ زکات در قرآن و نزد مفسران

علامه طباطبائی می‌نویسد: «تزکیه مصدر باب تفعیل از زکوٰه و به معنی نمو صالح است که همراه باخیر و برکت باشد؛ پس تزکیه کردن پیامبر مردم را به معنی رشد دادن آنان به صلاح است؛ به این ترتیب که آنان را به اخلاق نیک و فضائل و اعمال شایسته عادت بدهد؛ تا از این طریق به کمال انسانیت برسند و دنیا و آخرتشان درست شود و مرگ و زندگی‌شان با سعادت همراه گردد.^۳»

چنان که پیداست در اینجا نیز هر چند ابتدائاً زکات به معنی نمو گرفته شده است، اما توضیحات بعدی که عبارت از صالح بودن نمو و همراهی آن باخیر و برکت و مانوس کردن مردم با فضائل و اعمال صالح

۱. «الزكاة فی اللغة، هی النمو، یقال: زکا الزرع، إذا نما، و زکا الفرد، إذا صار زوجا، فشیبه فی الشرع، إخراج بعض المال زکاة، لما یؤول إلیه من زیادة الثواب، و قیل أيضا: إنَّ الزکاة هی التطهیر، لقوله تعالی أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً أی طاهرة من الذنوب، فشیبه إخراج المال زکاة، من حیث تطهر ما بقى، و لو لا ذلك، لکان حراما، من حیث أنَّ فیهِ حقا للمساکین، و قیل أيضا: تطهیر المالک من مآثم منعها». ابن ادریس محمد بن منصور حلی، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ج ۱، ص ۴۲۸.

۲. «و هی فی اللغة زیادة و النمو و التطهیر و فی الشرع اسم لحق یجب فی المال یعتبر فی وجوبه النصاب و سمیت بذلک لان بها یزداد الثواب و یطهر المال من حق المساکین و مؤدیها من الإثم» نجم الدین جعفر بن حسن محقق حلی، المعتمد فی شرح المختصر، ج ۲، ص ۴۸۵.

۳. سید محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۵ ص ۱۰.

است، نشان می‌دهد که معنی تطهیر نیز در آن نهفته است؛ چه عادت کردن مردم بر انجام اعمال شایسته و تخلُّق ایشان به فضائل، فرع بر پاک شدن از رذائل و دوری جستن از بدی‌هاست.

زمخشری می‌گوید: «زکات اقدامی چون صدقه است که از جمله اسمای مشترک به حساب می‌آید بدین معنی که گاه بر عین مالی که بدان زکات تعلق گرفته اطلاق می‌گردد و گاه نیز به معنای فعلی که حاکی از تزکیه است به کار می‌رود برخی به سبب ناآگاهی نسبت به این موضوع آیه «وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ» را مورد انتقاد قرار داده و عبارت زکات را در آن حمل بر «عین زکات» نموده‌اند این در حالی است که بایستی واژه مذکور را حمل بر معنایی نمود که حاکی از اقدامی جهت تزکیه باشد»^۱.

زکات در قران از اسماء مشترکه محسوب می‌شود زیرا گاهی به معنی طهارت و پاکیزگی آمده مانند **قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَاةً**^۲ «وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَاةً مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ»^۳ و گاهی به معنی مدح است مثل «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى»^۴ خودتان را مدح نکنید و پاکیزه نشان ندهید خدا به پرهیزکار داناست^۵ و همچنین «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزُكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ»^۶. مؤید این معنا سخن ابن منظور در لسان العرب است ایشان یکی از معانی تزکیه را، مدح کردن می‌داند به نظر ایشان وقتی شخصی خودش را وصف می‌کند یا مدح می‌کند یعنی خود را تزکیه کرده است^۷.

بدین ترتیب پاکی و برکت حاصل از زکات محصور به خود مال نمی‌شود بلکه طبق آیه‌ی ۱۰۳ توبه که می‌فرماید:^۸ ای پیامبر از اموال آنان زکات بگیر تا بدین وسیله ایشان را پاک‌سازی، این پاکی و برکت به شخص زکات دهنده نیز سرایت می‌کند

۱. جارالله زمخشری، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ۱ ص ۵۳۶.

۲. «نجات یافت آنکه نفس را پاک کرد» شمس: ۹.

۳. «و اگر فضل و رحمت خدا نمیبود احدی از شما پاک نمیشد» نور: ۲۱.

۴. نجم: ۳۲.

۵. «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ» ای لا تعظموها و لا تمدحوها بما لیس لها، فانی أعلم بها». محمد بن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص: ۴۳۳؛ حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۹، ص ۲۷۱.

۶. نساء: ۴۹.

۷. «و زَكَّى نَفْسَهُ تَزْكِيَةً: مَدَحَهَا؛ وَ زَكَّى الرَّجُلَ نَفْسَهُ إِذَا وَصَفَهَا وَ أَثْنَى عَلَيْهَا». محمد بن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۵۸.

۸. «خذ من أموالهم صدقه و تطهرهم و تزكهم بها» توبه: ۱۰۳.